

УДК 336.1:378

Бенедик Ю. Ю.,*здобувач, викладач-стажист кафедри фінансів Національного університету "Острозька академія"*

ОЦІНКА ОСНОВНИХ ІНДИКАТОРІВ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті здійснено оцінку основних індикаторів розвитку вищої освіти в Україні, а також запропоновано низку заходів щодо покращення фінансування даної сфери.

Ключові слова: вища освіта, індикатори розвитку вищої освіти, бюджетне фінансування вищих навчальних закладів, позабюджетні джерела фінансування вищої освіти, середньоспискова чисельність студентів, мережа ВНЗ.

Article presents estimation of the main indicators of development of the higher education in Ukraine. And ways of improvement of the higher education financing are suggested.

Key words: higher education, indicators of the development of higher education, budget financing of the higher education institutions, out of budget sources of financing higher education, average number of students, network of higher educational institutions.

Постановка проблеми. Пріоритет вищої освіти є аксіомою для кожної держави, яка поважає себе і прагне поліпшення добробуту своїх громадян. Оцінка основних індикаторів розвитку даної сфери дасть змогу переосмислити місце і роль вищої освіти в суспільно-економічному житті країни, покращити її фінансування та реалізувати низку заходів, що підвищать її конкурентоспроможність. Таким чином, з огляду на сказане, оцінка основних індикаторів розвитку вищої освіти України є актуальною і потребує додаткових досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні роки значний внесок у вирішення теоретичних і практичних проблем розвитку управління вищою освітою, її реформування і фінансування внесли такі вітчизняні вчені, як: В. Андрієнко, Й. Бескид, Т. Боголіб, Є. Бойко, І. Вакарчук, О. Василик, Т. Габрієлова, Є. Єфімова, І. Каленюк, К. Корсак, В. Кремень, С. Ніколаєнко, Ц. Огонь, Ю. Туниця, В. Юхименко, В. Яблонський та інші.

Серед російських вчених, які присвятили свої праці дослідженню питань теорії та практики економіки вищої освіти, варто назвати А. Анчишніка, С. Белякова, С. Глазьева, А. Дайновського, В. Єврошина, Е. Жильцова, С. Кастаняна, О. Савельєва, С. Смирнова, С. Струмліна, В. Щетиніна та інших.

Окремі аспекти проблеми досліджували такі зарубіжні вчені, як Г. Беккер, М. Блауг, Г. Брок, Дж. Вейзе, Е. Денісон, П. Друкер, Е. Кол, Я. Мінцер, Ф. Махлуп, Я. Тінберген, Т. Шульц та інші.

Вище зазначені вчені зробили значний внесок у теорію, методологію і організацію управління та практичного забезпечення функціонування закладів вищої освіти, проте недостатньо уваги приділили оцінці індикаторів розвитку вищої освіти та проблемам фінансування ВНЗ, через які виникає невизначеність у подальшому їх розвитку як суб'єктів господарської діяльності.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є оцінка основних індикаторів розвитку вищої освіти в Україні на основі вивчення теоретичних та практичних аспектів досліджуваної проблематики, а також визначення низки заходів щодо покращення фінансування даної сфери.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в нашій державі діє 881 ВНЗ, з них 353 – III-IV рівня та 528 – I-II рівня акредитації всіх форм власності та підпорядкування, про що свідчать дані таблиці 1.

Так, кількість ВНЗ I-II рівня акредитації поступово зростала від 742 ВНЗ у 1990 році до 790 у 1996 році. Проте протягом 1997-1998 навчального року їх кількість різко зменшилася на 130 вузів і становила 660 закладів. З 1998 до 2003 року знову спостерігалось незначне збільшення кількості навчальних закладів даного типу з 658 до 670. На противагу попередньому періоду дослідження, протягом 2004-2008 років кількість ВНЗ I-II рівня акредитації зменшилася з 619 до 528 закладів. В середньому кількість ВНЗ I-II рівня акредитації за період з 1990-1991 до 2008-2009 навчального року, коливаючись у межах від 742 до 528 закладів, зменшилася на 214 вишів, або на 28,8 % із середньорічними темпами 1,8 %.

Щодо кількості ВНЗ III-IV рівня акредитації, то протягом досліджуваного періоду спостерігалось її поступове зростання з 149 закладів у 1990 році до 353 в 2008 році. В середньому за досліджуваний період з 1990-1991 до 2008-2009 навчального року кількість ВНЗ даного рівня зросла на 204 заклади, або 137 % з середнім темпом зростання 5,3 % за рік, що свідчить про зростання іміджу навчальних закладів III-IV рівня акредитації та, в свою чергу, збільшення кількості бажаючих здобути повну вищу освіту.

Підтвердженням даної тенденції є збільшення кількості студентів III-IV рівня акредитації за досліджуваний період з 881,3 до 2364,5 тис. осіб, або в 2,7 раза. Що ж до кількості студентів українських вишів I-II рівня акредитації, то вона зменшилася в 0,5 раза, від 757 тис. осіб у 1990-1991 н. р. до 399,3 тис. осіб у 2008-2009 н. р.

Таблиця 1
Динаміка кількості закладів та руху студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації за 1990-1991 – 2008-2009 навчальні роки

Вищі навчальні заклади I-IV рівнів акредитації								
На- вчаль- ний рік/ рівень акреди- тації	Кількість закладів		Кількість сту- дентів, тис.		Прийнято студентів, тис.		Випущено фахівців, тис.	
	I-II рівня	III-IV рівня	I-II рівня	III-IV рівня	I-II рівня	III-IV рівня	I-II рівня	III-IV рівня
1990/1991	742	149	757,0	881,3	241,0	174,5	228,7	136,9
1991/1992	754	156	739,2	876,2	237,5	173,7	223,0	137,0
1992/1993	753	158	718,8	855,9	212,6	170,4	199,8	144,1
1993/1994	754	159	680,7	829,2	198,9	170,0	198,0	153,5
1994/1995	778	232	645,0	888,5	194,0	198,0	204,3	149,0
1995/1996	782	255	617,7	922,8	188,8	206,8	191,2	147,9
1996/1997	790	274	595,0	976,9	183,4	221,5	185,8	155,7
1997/1998	660	280	526,4	1110,0	166,2	264,7	162,2	186,7
1998/1999	653	298	503,7	1210,3	164,9	290,1	156,9	214,3
1999/2000	658	313	503,7	1285,4	170,1	300,4	156,0	240,3
2000/2001	664	315	528,0	1402,9	190,1	346,4	148,6	273,6
2001/2002	665	318	561,3	1548,0	201,2	387,1	147,5	312,8
2002/2003	667	330	582,9	1686,9	203,7	408,6	155,5	356,7
2003/2004	670	339	592,9	1843,8	202,5	432,5	162,8	416,6
2004/2005	619	347	548,5	2026,7	182,2	475,2	148,2	316,2
2005/2006	606	345	505,3	2203,8	169,2	503,0	142,7	372,4
2006/2007	570	350	468,0	2318,6	151,2	507,7	137,9	413,6
2007/2008	553	351	441,3	2372,5	142,5	491,2	134,3	468,4
2008/2009	528	353	399,3	2364,5	114,4	425,2	118,1	505,2

* На кінець 1990, 1991..., 2008 року.

* Джерело: дані [15, 16, 17]

Проте, відповідно до європейського стандарту 881-ого вищого навчального закладу I-IV рівня акредитації забагато. Зокрема, що стосується ВНЗ III-IV рівня акредитації, то в Італії на 60 мільйонів населення припадає 65 університетів, у Франції на 63 мільйони – 41, в Іспанії на 45 мільйонів – 60, у Великій Британії на майже 61 мільйон – 142, а в Україні на 47 мільйонів – 353 [6]. Якщо орієнтуватися, наприклад, на Велику Британію, то у нас повинно бути близько 110 університетів, тобто в 3,2 раза менше, ніж є сьогодні.

Протягом 2008 року відбулося певне скорочення мережі ВНЗ в основному за рахунок приєднання технікумів до університетів та ліквідації окремих ВНЗ чи їх структурних підрозділів за результатами перевірок і рішень ДАК. Усього у 2008-2009 навчальному році було ліквідовано 25 ВНЗ. Проте безкомпромісне припинення діяльності тих університетів, де низька якість освітніх послуг, а також підтримання об'єднання слабких університетів у більш потужні навчальні заклади з метою економії державних коштів залишатиметься актуальним і надалі.

Відповідно до інформації поданої пресслужбою МОН України надлишок вищих шкіл спричиняє ще одну проблему. Якщо в більшості країн світу в університетах навчається в середньому 30 тис. студентів, то в українських вищих навчальних закладах в середньому – всього 6,6 тис. осіб. Половина ВНЗ не досягає і до такого рівня [9, 13].

Відповідно до рис. 1, кількість студентів, що в середньому навчалися у ВНЗ III-IV рівня акредитації, коливалася в межах від 5,9 до 6,7 тис. осіб., а I-II рівня відповідно, від 1,0 до 0,8 тис. осіб. за період з 1990-1991 до 2008-2009 навчального року.

Таким чином, ідеться, без сумніву, про розпорошення інтелектуальних та матеріальних ресурсів, а подекуди, можливо, й про профанацію самого поняття вищої освіти. Відповідь – використання світового та європейського досвіду: удосконалення системи акредитації ВНЗ, їх укрупнення, створення потужних регіональних університетів, які б забезпечували якісну освіту й наукову роботу. Хоча існує й інша думка, щодо чисельності студентів у вузах. Так камеральні вищі навчальні заклади надають більш якісні освітні послуги та забезпечують високу конкурентоспроможність своїх випускників на ринку праці.

Проте сьогодні найбільш актуальним питанням у сфері вищої освіти є забезпечення її належного (в повному обсязі) та безперервного фінансування. Так, відповідно до даних таблиці 2, величина видатків Зведеного бюджету України на вищу освіту за досліджуваний період з 2000 до 2008 року за абсолют-

ними обсягами зросла в 5,6 раза: у 2000 році становила 2285,5 млн. грн., у 2001 – 3046,6 млн. грн., у 2002 – 4167,0 млн. грн., у 2003 – 4627,9 млн. грн., у 2004 – 5813,7 млн. грн., у 2005 – 7934,1 млн. грн., у 2006 – 8487,3 млн. грн., у 2007 – 11267,4 млн. грн. та у 2008 – 12827,8 млн. грн. Середньорічний темп зростання за досліджуваний період становив 24,6 %.

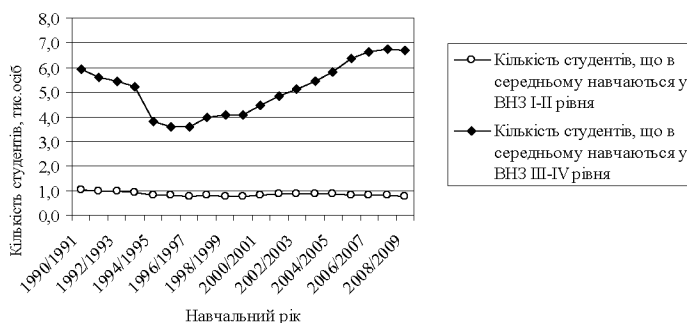

Рис. 1. Динаміка середньоспискової чисельності студентів ВНЗ I-IV рівня акредитації в Україні з 1990-1991 до 2008-2009 навчального року

Відповідно до даних таблиці 2, величина фінансування освіти за рахунок державних коштів за 2000-2008 роки теж зростала. Проте темп зростання не був послідовним, а постійно коливався, у свою чергу, середньорічний за досліджуваний період становив 29,9 %. Частка видатків на освіту у % до ВВП за досліджуваний період коливалася в межах від 4,2 до 5,9 %, з середньорічним темпом зростання 4,6 %. Таким чином, фінансування освіти потребує поліпшення, адже відповідно до статті 61 Закону України "Про освіту" держава повина виділяти на дану галузь 10 % ВВП, а не 5,4 % як сьогодні в середньому за досліджуваний період.

Проте, якщо аналізувати зарубіжний досвід, то в країнах з ринковою економікою на фінансування галузі виділяється в середньому від 3,6 до 5,8 %. Так Японія виділяє 3,6 % ВВП, Німеччина – 4,8 %, США – 5,6 %, Франція – 5,8 %, Бельгія – 6,3%,

Фінляндія – 6,3 %, понад 7 % – Ісландія, Норвегія, Швеція [12, с. 21]. Тому сьогодні, на нашу думку, увагу варто звернути не лише на збільшення % видатків на освіту щодо ВВП, а на ефективне та раціональне використання бюджетних коштів закладами освіти.

Таблиця 2
Видатки Зведеного бюджету України на фінансування вищої освіти за 2000-2008 роки

Роки	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Видатки на вищу освіту, млн. грн.	2285,5	3046,6	4167,0	4627,9	5813,7	7934,1	8487,3	11267,4	12827,8
У % до попереднього року	-	133,30	136,78	111,06	125,62	136,47	106,97	132,76	113,85
Видатки на освіту, млн. грн.	7085,5	9557,1	12269	14956,6	18300,4	25007,1	33100,4	39000,7	56397,9
У % до попереднього року	-	134,88	128,38	121,91	122,36	136,65	132,36	117,83	144,61
Видатки на освіту у % до ВВП	4,2	4,7	5,4	5,6	5,3	5,7	6,1	5,7	5,9
У % до попереднього року	-	111,90	114,89	103,70	94,64	107,55	107,02	93,44	104,17
Частка видатків на вищу освіту у фінансуванні галузі, %	32,26	31,88	33,96	30,94	31,77	31,73	25,64	28,89	22,75
У % до попереднього року	-	98,83	106,54	91,10	102,67	99,87	80,82	112,67	78,73
Рівень інфляції (дефляції), %	125,8	106,1	99,4	108,2	112,3	110,3	111,6	116,6	122,3
У % до попереднього року	-	84,34	93,69	108,85	103,79	98,22	101,18	104,48	104,89

* Джерело: дані [16, 17]

Щодо частки видатків на вищу освіту у фінансуванні галузі, то за 2000-2008 роки вона зменшилася з 32,26 % у 2000 році до 22,75 % у 2008 році, що теж оцінюється негативно, оскільки на вищу освіту повинно спрямовуватися не менше 40 % від загальної суми видатків на галузь.

Безпосередній вплив на величину фінансування вищої освіти мав рівень інфляції, який упродовж досліджуваного періоду коливався в межах від 25,8 до 22,3 %, в середньому за досліджуваний період становив 12,5 %.

Таким чином, підсумовуючи все вище зазначене, не можна однозначно стверджувати, що у сфері фінансування вищої освіти за 2000-2008 роки збільшення величини державних видатків є позитивним явищем, оскільки абсолютне збільшення ще не свідчить про стовідсоткове забезпечення вищої школи усіма необхідними для її функціонування та розвитку фінансовими ресурсами.

Тому, невиконання встановлених законодавчо нормативів щодо фінансування освіти в Україні ще раз підтверджує актуальність та необхідність проведення ґрунтовного дослідження даної проблематики, шляхом здійснення детального аналізу і прогнозування витрат на освіту та вищу зокрема з урахуванням усіх наявних тенденцій. До того ж, сьогодні складається ситуація, за якої при обмеженому фінансуванні вищої освіти за рахунок державних коштів, в умовах світової фінансової та економічної кризи, нехтуванні указів Президента та постанов уряду, кількість вишів суттєво не зменшується, а кількість бажаючих здобути вищу освіту постійно зростає (табл. 1). Виходом з неї, за умови обмеженості ресурсів загального фонду ВНЗ, може стати збільшення позабюджетних джерел їх фінансування:

- мотивованої (стимульованої) спонсорської допомоги закладам освіти;
- економічно вигідної передачі в оренду належних закладам освіти нежитлових приміщень та нерухомого майна;
- юридично оформленої взаємовигідної співпраці університетів із роботодавцями і споживачами наукової продукції (на постійній основі);
- отримання на пільгових засадах навчально-лабораторного та науково-дослідного обладнання з-за кордону [12, 19, 20].

Саме такі джерела, за умови належного законодавчого забезпечення, сприятимуть повноцінному розвитку вищої освіти. Адже благодійники повинні бути морально і матеріально зацікавлені у наданні посильної допомоги для освітньої та наукової

діяльності. Проте чинна постанова Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2000 року №1222, а також нещодавно прийнята (призупинена Указом Президента) постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2009 р. №368 "Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів від 4 серпня 2000 р. №1222" стосуються лише порядку отримання, використання та обліку, але не порядку надання благодійних внесків і пожертв [6]. Таким чином, головний недолік згаданих постанов полягає в тому, що вони не передбачають належної мотивації благодійників. Тому мізерні кошти, які сьогодні отримують ВНЗ від спонсорів, аж ніяк не можуть забезпечити високоякісну підготовку фахівців та проведення повноцінних наукових досліджень.

Чимало університетів України мають нежитлові приміщення і земельні ділянки, частина яких безпосередньо не використовується для навчальних цілей і науково-дослідної роботи. Невелику частку площ таких земель за рішенням трудових колективів ВНЗ, під контролем Міністерства природи України та місцевих органів влади, за погодженням із Фондом державного майна та МОН України, можна було б надавати у довготривалу оренду. При цьому орендну плату слід залишати навчальним закладам у повному обсязі, що дасть їм змогу вирішувати невідкладні потреби розвитку університетів за кошти орендарів.

Щодо неефективності наявних форм співробітництва ВНЗ України з виробничими та комерційними структурами, то потрібно перш за все вирішити дане питання на законодавчому рівні, що зможе стимулювати справді взаємовигідну співпрацю університетів з роботодавцями і споживачами наукової продукції. Тож варто законодавчо забезпечити належні умови взаємовигідної співпраці між ВНЗ і зацікавленими потенційними донорами (мається на увазі не спонсорська допомога, а взаємовигідна співпраця в ринкових умовах, яка б забезпечувала високу якість вищої освіти).

Юридичного врегулювання потребує також процес пільгового розмитнення навчально-лабораторного та науково-дослідного обладнання, що надходить і може надходити в Україну з-за кордону, а також тендерні процедури. Потрібно досконало визначити всі переваги та недоліки для держави від чинних правил митної служби, а також чинних тендерних процедур у частині, що стосується ВНЗ, та здійснити у цій сфері необхідні реформи.

Всі названі вище заходи щодо поліпшення фінансування вищої освіти за рахунок позабюджетних джерел повинні увійти в новий Закон України "Про стимулювання позабюджетної ма-

теріальної та фінансової підтримки закладів освіти", тому що увесь спектр таких необхідних заходів неможливо включити у нову редакцію проекту Закону України "Про вищу освіту", який уже перебуває на розгляді у Верховній Раді. Хоча проектом згаданого закону і передбачається (стаття 64 п.7) встановити "джерела, обсяги та види надходжень, які не є об'єктом оподаткування для вищих навчальних закладів, а також пільги щодо сплати податків і зборів для вищих навчальних закладів та осіб, які надають їм благодійну допомогу", проте названа стаття явно не забезпечить кардинального вирішення проблеми. Саме тому прийняття такого закону, а також відповідної постанови Кабінету Міністрів та інших підзаконних нормативно-правових актів є досить актуальним в сучасних умовах. Адже вони – найважливіші в антикризовому пакеті документів, а в майбутньому зможуть відігравати ключову роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку держави, закласти підвалини ефективної системи матеріально-фінансового забезпечення вищої освіти України. До того ж нові законодавчі акти, що стимулюватимуть суттєве поповнення університетських бюджетів не з державного бюджету, будуть потрібні завжди, і після того, коли буде подолано фінансову кризу [15, 18].

Проблемам управління-автономії, звітності та фінансування вищих навчальних закладів Європи та України зокрема в умовах світової фінансової та економічної кризи займається також Європейська асоціація університетів (ЕАУ). У січні 2009 року вона розпочала новий проект ДПМНЄУ – Диверсифікація Потоків Майбутніх Надходжень ЄУ. Це друга спроба вдосконалення фінансової стабільності університетів та пошуків ЕАУ нових шляхів для впровадження ефективної системи диверсифікації потоків майбутніх надходжень університетів як ефективного засобу зменшення ризику. Член Європейського парламенту Тюнер Хокмарк та голова сектору Політики Вищих навчальних закладів Європейської комісії з освіти та культури, Пітер Ван дер Хідень запропонували подвоїти витрати на освітній сектор, збільшити незалежність університетів, наладити співробітництво університети – бізнес, покращити фінансування університетів з боку ЄС, забезпечити гнучкість цих закладів, щоб протистояти світовій фінансовій кризі [20].

Висновки. Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна зробити висновки, що вища освіта України зможе зберегти позитивні тенденції розвитку і гідно відповісти на сучасні суспільні та економічні виклики за умови, що проблемні питання її функціонування, прагнення щодо формуван-

ня високоосвіченого суспільства України, його наукового потенціалу будуть постійно перебувати в полі зору Президента України, Верховної Ради України, прем'єр-міністра та Уряду України, профільного комітету Верховної Ради України, всього суспільства, знаходитимуть розуміння та підтримку.

Тому для покращення фінансування даної сфери, а відтак і забезпечення її розвитку, необхідно реалізувати низку таких заходів:

- удосконалити мережу ВНЗ;
- покращити фінансування вищої освіти за рахунок державних коштів та посилити контроль за ефективністю та раціональністю їх використання;
- збільшити позабюджетні джерела фінансування вищої освіти;
- запровадити укладання тристоронніх угод "студент – вищий навчальний заклад – роботодавець";
- прийняти Закон України "Про стимулювання позабюджетної матеріальної та фінансової підтримки закладів освіти".
- активізувати участь українських вишів у проєкті ЕАУ Диверсифікація Потоків Майбутніх Надходжень ЄУ.

Це дасть можливість ВНЗ самостійно і оперативно розпоряджатися власними коштами, сприятиме поліпшенню їх діяльності, підвищенню якості вищої освіти та покращенню основних індикаторів її розвитку.

Література

1. Закон України "Про освіту" №1060-XII, із змінами від грудня 2006 року
2. Закон України "Про вищу освіту" від 17.01.2002 № 2984-III // Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 20. – с. 134
3. Указ Президента України від 04.07.2005 року № 1013 "Про невідкладні заходи щодо забезпечення функціонування та розвитку освіти в Україні".
4. Указ Президента України від 20.03.2008 року № 244 "Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні".
5. Указ Президента України від 25.09.2008 року № 857 "Про забезпечення дальшого розвитку вищої освіти в Україні"
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2009 р. №368 "Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів від 4 серпня 2000 р. №1222"
7. Доповідь Міністра Івана Вакарчука на розширеній підсумковій колегії Міністерства освіти і науки України "Мета реформ у вищій школі – якість і доступність освіти", 2 квітня 2009 року.

8. Рішення колегії МОН, Протокол № 4/1-4 від 02.04.2009 року
Мета реформ у вищій школі – якість і доступність освіти.

9. Боголіб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в трансформаційний період: монографія. – К.: Міленіум, 2006. – 506 с.

10. Боголіб Т.М. Ринкова модель ВНЗ: монографія. – К.: Міленіум, 2007. – 264 с.

11. Державні фінанси в транзитивній економіці: Навчальний посібник / Карлін М.І., Горбач Л.М., Новосад Л.Я. та ін. За заг. ред. д.е.н., проф. Карліна М.І. – К.: Кондор, 2003. – 220 с.

12. Огонь Ц. Г. Бюджет освіти: підсумки та напрями вдосконалення.// Фінанси України, 4, 2007 – С. 20-27.

13. Ніколаєнко С.М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства. – К.: Знання, 2005. – 319 с.

14. Салила С.Я. Фінансове забезпечення вищої освіти: монографія. – Запоріжжя: ЗЦНТЕІ, 2007 – 252 с.

15. <http://www.mon.gov.ua>

16. <http://www.minfin.gov.ua>

17. <http://www.ukrstat.gov.ua>

18. <http://www.scholar.google.com>

19. <http://www.eua.be>

20. <http://europa.eu.net>